

TRADYCJE GIER I ZABAW RUCHOWYCH W POLSCE A PROBLEM USPORTOWIENIA WSI W ŚWIETLE POSIEDZEŃ I PRAC RADY NAUKOWEJ WYCHOWANIA FIZYCZNEGO (1927–1938)

Zagadnienie tradycji gier i zabaw ruchowych w Polsce nie jest często podejmowane przez historyków kultury fizycznej. Najwięcej miejsca tej tematyce poświęcił w swoich publikacjach Wojciech Lipiński¹.

W okresie międzywojennym problem tradycji gier i zabaw ruchowych był podejmowany na posiedzeniach plenarnych Rady Naukowej Wychowania Fizycznego (RNWF). Rada Naukowa Wychowania Fizycznego była organem doradczym, utworzonego w 1927 r. Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (PUWFiPW)². W skład RNWF wchodził z urzędu: przedstawiciele Ministerstwa Spraw Wojskowych, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz członkowie Rady z nominacji: pracownicy naukowcy z zakresu kultury fizycznej, wojskowi, lekarze, przedstawiciele oświaty³.

Istotnym i ważnym dla aktywności fizycznej w środowisku wiejskim był problem badawczy „polskiej tradycji sportowej, polskich dawnych gier i zabaw” Problem ten podjął prof. Eugeniusz Piasecki na I posiedzeniu RNWF, odbytym 15 lutego 1927 r.⁴

Na IV posiedzeniu RNWF, w dniu 22 maja 1932 r. uchwalony został wniosek o powołaniu Komisji Wychowania Fizycznego Dziecka⁵. W skład komi-

¹ M. in. W. Lipiński (2004), *Rochwist i palant. Studium etnologiczne dawnych polskich sportów i gier ruchowych na tle tradycji europejskiej*, Poznań.

² *Rocznik Sportowy* (1934), Warszawa, s. 3; *Przewodnik Gimnastyczny Sokół* (1927), nr 8.

³ *Protokół pierwszego posiedzenia Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, odbytego w Warszawie w dniu 15 lutego 1927 r.*, brak roku wydania, ss. 3–4.

⁴ Tamże, ss. 44–45. E. Piasecki zabrał głos w sprawie ustalenia programu prac Rady Naukowej Wychowania Fizycznego: „W Poznaniu zaczęto badanie nad unarodowieniem wychowania fizycznego w dążeniu do wytworzonego narodowego systemu wychowania fizycznego (...) Powinno być podjęte w drodze ankiety badanie tradycji sportowej polskiej, polskich dawnych gier i zabaw”

⁵ *Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego* (1937), Warszawa, ss. 24–25.

sji weszli: Helena Olszewska (przewodnicząca), Stanisław Ciechanowski, Zygmunt Gilewicz, Władysław Kiliński, Stanisław Kopczyński, E. Piasecki, Walerian Sikorski, Zygmunt Wyrobek. Komisja w ciągu roku odbyła 3 posiedzenia. W dniu 19 grudnia 1932 r. na posiedzeniu komisji uchwalono wnioski o podjęciu badań nad tradycyjnymi zabawami i grami ruchowymi⁶. Przedstawiono plan i kosztorys badań, który został pozytywnie przyjęty przez wiceprzewodniczącego RNWF – gen. S. Roupperta⁷. Na tym samym posiedzeniu powołano specjalną podkomisję w sprawie tradycyjnych zabaw i gier ruchowych w Polsce, w skład której weszli: E. Piasecki (przewodniczący podkomisji), K. Muszałówna (sekretarz RNWF), H. Olszewska (wizytator Kuratorium Warszawskiego), S. Poniatowski (profesor etnologii Uniwersytetu Warszawskiego)⁸. Efektem końcowym prac miało być wydanie monografii z zakresu tradycyjnych gier i zabaw ruchowych w Polsce.

Cele badań zostały określone w sposób następujący: naukowy – rozszerzenie wiadomości w zakresie etnologii, historii kultury, psychologii; wychowawczy – uzupełnienie zasobu aktywności fizycznej w szkołach i towarzystwach działających na polu kultury fizycznej „materiałem rodzimym”; społeczny – usportowienie wsi; propaganda nauki polskiej⁹. Głównym działaniem było zebranie możliwie obszernej wiedzy, dotyczącej różnych odmian gier i zabaw ruchowych ze „wszystkich krajów, ze szczególnym uwzględnieniem Polski”¹⁰. Przygotowano projekt ankiety, który zyskał akceptację MWRiOP. Ministerstwo specjalnymi okólnikami poleciło w 1933 r. przeprowadzenie ankiety w szkołach powszechnych, średnich, seminariach i szkołach zawodowych¹¹.

Na potrzeby badań oddano pomieszczenia RNWF w Warszawie przy ulicy Myśliwieckiej¹². W okresie do 1 września 1933 r. na ankietę odpowiedziało ponad 300 szkół oraz zaczęły napływać ankiety ze Związku Strzeleckiego. Po dokonaniu analizy połowy nadesłanych ankiet uznano, że „ankieta dała

⁶ Tamże, ss. 24–25, 38. Oprócz badań nad genezą zabaw i gier ruchowych, komisja podjęła inne tematy: „O warunkach wychowania fizycznego dziatwy i młodzieży w Polsce”, „problem zawodnictwa w ćwiczeniach sportowych młodzieży szkolnej”, „Państwowa Odznaka dla najmłodszych”

⁷ *Wychowanie Fizyczne* (1933), nr 11–12, s. 440.

⁸ Tamże.

⁹ *Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego*, op. cit., s. 38.

¹⁰ Tamże, ss. 38–39.

¹¹ Tamże, s. 39. Jak czytamy w wydawnictwie, dotyczącym piątego posiedzenia plenarnego RNWF, „ankieta została tak pomyślana, że uczniowie w pierwszym zadaniu szkolnym wyliczać mieli zabawy i gry, które poznali poza szkołą (od starszych dzieci), a następnie wskazywali te gry i zabawy, które im się najbardziej podobały. W drugim zadaniu szkolnym uczniowie opisali zabawę lub grę, wskazaną przez nauczyciela.

¹² Pomieszczenie spełniało rolę „Biura Ankietowego Rady Naukowej Wychowania Fizycznego” Zostało uruchomione w kwietniu 1933 r.

między innymi nieznane dotychczas opisy zabaw i gier, względnie nieznane odmiany tychże – gier i zabaw – (...); otrzymano ciekawe zasięgi terytorialne niektórych gier i zasięgi różnych nazw tych samych gier; na specjalną uwagę zasługuje materiał psychologiczny. Młodzież z entuzjazmem chwali ulubione przez siebie gry, opisując (...) obszerniej swoje nastroje wewnętrzne podczas zabaw; z punktu widzenia etnologii, poza (...) rozmieszczeniem geograficznym, ankieta dała już kilka cennych przyczynków do (...) genezy niektórych gier”¹³. W okresie do 1936 r. do „Biura Ankietowego” (pomieszczenie RNWF przy ulicy Myśliwieckiej) napłynęło około 100 tysięcy opisów gier i zabaw ruchowych. Dokonano ich przeglądu, segregując je w odniesieniu do podziału terytorialnego (zgodnie z podziałem administracyjnym Polski)¹⁴. Streszczono 3009 odmian gier i zabaw, sporządzono 171 rysunków (m. in. plany boisk, przyrządów, ustawień graczy). Badania terenowe pozwoliły na przedstawienie 630 opisów gier i zabaw oraz zgromadzenie około 100 zdjęć i „szereg przyborów do gier ludowych”¹⁵. Warto nadmienić, iż w „Biurze Ankietowym” pracowały dwie osoby. Jedną z nich była absolwentka etnologii – Jadwiga Chełmińska – kierownik „Biura Ankietowego”, natomiast drugą Stella Stoklasówna (nauczycielka)¹⁶.

Obok prac naukowych w Warszawie, badania źródłowe prowadzono w innych ośrodkach: krakowskim (działającym pod kierunkiem Zygmunta Wyrobka – wizytator szkolny, członek RNWF) oraz poznańskim (przy Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego). Działalność ośrodka krakowskiego, polegała głównie na przydzielaniu przez Z. Wyrobka studentom Studium Wychowania Fizycznego (SWF) przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie tematów prac magisterskich z zakresu objęte-

¹³ *Wychowanie Fizyczne*, op. cit., nr 11–12, s. 441.

¹⁴ Tamże, ss. 441–442. Np. „Kiczka” – gra rzutna z podbijaniem, obok palanta była najbardziej popularną grą w Polsce. W województwach: białostockim, nowogródzkim i wileńskim występowała pod nazwą „szpak”, „szpaczek”; w województwie wołyńskim występowała pod nazwą „czyż”, „czyżyk”; w województwach: lubelskim, lwowskim, stanisławowskim, tarnopolskim pod nazwą „kiczka”; w województwie krakowskim pod nazwą „pliszka”; w Krakowie pod nazwą „palestra”; w województwach łódzkim i warszawskim pod nazwą „klipa”. Eugeniusz Piasecki uważał, że w województwie poznańskim nazywana jest „starką, zaś w województwie pomorskim funkcjonuje pod nazwą „pchły”

¹⁵ *Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego*, op. cit., s. 40.

¹⁶ Tamże, s. 39. Jadwiga Chełmińska w dniu 14 września 1933 r. wygłosiła odczyt pt. *Z wyników ankiety w sprawie tradycyjnych zabaw i gier ruchowych w Polsce* podczas obrad Sekcji Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich.

¹⁷ *Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego*, op. cit., s. 41. Jak czytamy w wydawnictwie, dotyczącym piątego posiedzenia plenarnego RNWF, „Stuchacze (magistranci – dopełnienie autora) posługiwali się w pierwszym rzędzie materiałem ankietowym, otrzymanym z warszawskiego biura ankietowego, następnie materiał ten uzupełniali osobistymi badaniami i przepracowywali w monograficzną formę, ujętą w zakresie danego odcinka regionalnego (...)”; *Sport Polski* (1939), nr 1, s. 3.

go ankietą¹⁷. Studenci SWF przy Uniwersytecie Jagiellońskim przygotowali następujące prace magisterskie nt. *Tradycyjnych zabaw i gier ruchowych w powiecie...: będzińskim* (M. Tuziakówna – autorka pracy), *bielskim* (A. Zabłocka), *chrzanowskim* (Z. Kopczyńska), *częstochowskim* (J. Kielar), *czortkowskim* (Z. Bereźnicka), *gorlickim* (W. Tokarski), *jarosławskim i przeworskim* (O. Osuchowska), *katowickim* (Jasińska), *krakowskim* (J. Jaworska), *limanowskim* (L. Scheuerówna), *mieleckim i ropczyckim* (S. Sawicka), *myślenickim* (H. Jurusiówna), *nowotarskim* (N. Goebłówna), *pińczowskim* (W. Sikora), *rybnickim* (A. Jochemczyk), *żywieckim* (J. Micherdzińska)¹⁸. Powiaty objęte badaniami, pod względem administracyjnym wchodziły w skład województw: kieleckiego, krakowskiego, lwowskiego, śląskiego, tarnopolskiego – obszar południowej Polski.

W ośrodku poznańskim jedną z form gromadzenia materiałów do przyszłej monografii, była realizacja badań w zakresie prac magisterskich studentów SWF przy Uniwersytecie Poznańskim. Studenci przygotowali następujące prace magisterskie: T. Bartecka – *Wyniki ankiety tczewskiej w sprawie tradycyjnych zabaw i gier polskich*, Bieniewska – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe w województwie nowogrodzkiem*, B. Domańska – *Wyniki II ankiety poznańskiej w sprawie tradycyjnych gier ruchowych*, G. Draga – *Zabawy i gry ruchowe w szkołach Niemieckiego Okręgu Szkolnego Śląskiego*, I. Haczewska – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe województwa pomorskiego*, Koperska – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe województwa śląskiego*, A. Molicki – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe województwa wileńskiego*, Z. Nowak – *Krąg*, E. Rysyówna – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe powiatu bydgoskiego*, R. Scheerschmidt – *Zabawy i gry ruchowe w szkołach niemieckich Okręgu Szkolnego Poznańskiego i Pomorskiego*, J. Sikorska – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe Wysp Brytyjskich i Polski*, S. Tylmanowa – *Postępy ostatniego dziesięciolecia w zakresie wiedzy o polskich zabawach i grach tradycyjnych*, W. Wiro-Kiro – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe województwa białostockiego*, M. Zabierzańska – *Dalsze wyniki ankiety w sprawie tradycyjnych gier ruchowych*, M. Zarembianka – *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe województwa śląskiego*¹⁹. Prace magisterskie studentów poznańskich dotyczyły głównie problemu tradycyjnych zabaw i gier ruchowych województw: białostockiego, nowogrodzkiego, pomorskiego, poznańskiego, śląskiego, wileńskiego. Zaslugą ośrodka poznańskiego była synteza wiedzy nt. *Tradycyjnych zabaw i gier ruchowych* z okresu przed prowadzeniem badań ankietowych, a także

¹⁷ Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, op. cit., ss. 41–42; E. Piasecki (1959), *Tradycyjne gry i zabawy ruchowe oraz ich geneza*. W: M. Godycki [red.], *40 lat od Katedry Wychowania Fizycznego UP do Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu*, Poznań, ss. 92–93.

¹⁹ Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, op. cit., ss. 42–43; E. Piasecki (1959), op. cit., s. 93.

badania naukowe w bibliotekach zagranicznych²⁰. Pierwsze badania naukowe w bibliotekach zagranicznych przeprowadził E. Piasecki w 1934 r. (biblioteki w Paryżu).

W latach 1935–1936 badania ankietowe oraz inne prace źródłowe przeprowadziła J. Chełmińska oraz jej współpracownicy, głównie na obszarze Polski, na którym wcześniej zasięg badań był niewielki: S. Dworakowski i W. Mikołajczyk. Jadwiga Chełmińska zebrała 205 opisów gier i zabaw ruchowych, 40 zdjęć oraz przybory do gier ludowych, m. in. do „kiczki” i „kręga”. Prowadziła prace w województwach: lubelskim (powiat włodawski), poleskim (powiat koszyrski), stanisławowskim (powiat kosowski), warszawskim (powiat łowicki), wileńskim (powiaty: dziśnieński, mołodecki, oszmiański, wilejski, wileńsko-trocki)²¹. S. Dworakowski zebrał 192 opisy gier i zabaw ruchowych oraz 60 zdjęć fotograficznych. Prowadził prace w województwie poleskim (powiaty: drohiczyński, kosowski, koszyrski, łuniniecki, stoliński), wołyńskim (powiaty: kowalski, warnieński)²². Mikołajczyk zebrał 233 opisy gier i zabaw ruchowych, prowadząc badania w województwie lwowskim (powiat tarnobrzeski), pomorskim (powiaty: chojnicki, morski, starogardzki, świecki, toruński, tucholski), poleskim (powiaty: brzeski, drohiczyński, łuniniecki), wileńskim (powiaty: brasławski, dziśnieński, mołodecki, święciański, postawski, wilejski, wileńsko-trocki)²³.

W sprawozdaniu, dotyczącym badań nad tradycyjnymi zabawami i grami ruchowymi (Piąte plenarne posiedzenie RNWF) uznano, że zebrane materiały będą pomocne do przygotowania monografii pt. *Tradycyjne zabawy i gry ruchowe w Polsce*²⁴. Zwrócono uwagę na konstrukcję przyszłej publikacji. Układ pracy miał być następujący: przedmowa – autorstwa ówczesnego wiceprzewodniczącego RNWF gen. S. Roupperta, wstęp, główna część książki – opisy zabaw i gier ruchowych na tle porównawczym europejskim (około 230 stron), część pracy poświęcona „próbom wyjaśnienia genezy i wędrówek gier” oraz pięć rozdziałów, odnoszących się do problemu tradycyjnych zabaw i gier ruchowych z punktu widzenia etnografii (autorstwa prof. Bystronia), językoznawstwa (prof. Klich), muzykologii (prof. Kamiński), psychologii (prof. Baley), wychowania fizycznego (Wyrobek), następnie streszczenie w języku francuskim, literatura oraz indeks²⁵. Optymistycznie stwierdzono, że książka powinna „w pierwszych miesiącach” 1938 r. „znaleźć się na półkach księgar-

²⁰ W Polsce były wydane prace poświęcone tej tematyce, m. in. Ł. Gołębiowski (1831), *Gry i zabawy różnych stanów, w kraju całym lub niektórych tylko prowincjach*, Warszawa; E. Piasecki (1916), *Zabawy i gry ruchowe dzieci i młodzieży*, Kijów.

²¹ *Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego*, op. cit., s. 42.

²² Tamże, ss. 43–44.

²³ Tamże, s. 44.

²⁴ Tamże, s. 47.

²⁵ Tamże, ss. 47–48.

skich”²⁶. Pominięto w strukturze pracy rolę w przyszłym opracowaniu, jaką powinien odegrać prof. E. Piasecki – główny „orędownik” zainicjowania badań naukowych z tego zakresu oraz osoba, która położyła największe zasługi w badaniach źródłowych. Ponadto zwrócono uwagę, iż „materiał ankietowy” RNWF posłużyłby głównie: sporządzeniu streszczenia najpopularniejszych gier i zabaw dla dzieci; przygotowaniu zestawu zabaw i gier ruchowych, które należałoby rozpowszechnić i propagować wśród dzieci i młodzieży polskiej ze środowisk wiejskich (problem usportowienia wsi)²⁷

Zagadnienie tradycyjnych zabaw i gier ruchowych w Polsce poruszył E. Piasecki, w referacie pt. *Zagadnienie wychowania fizycznego na wsi*, na szóstym plenarnym posiedzeniu RNWF, wygłoszonym w dniu 12 lutego 1938 r.²⁸. Na łamach *Strzelca* ukazało się streszczenie referatu E. Piaseckiego, w którym czytamy: „najbardziej dotąd lekceważony czynnik dodatni, to według prelegenta tradycja ludowa gier i zabaw, która tu i ówdzie utrzymała się, ale w większości zanikła. Badaniem tej rodzimój tradycji gier i zabaw ludowych zajmuje się od kilku lat specjalna podkomisja Rady Naukowej Wychowania Fizycznego. Specjalna ankieta wykazała, że mamy pod tym względem w Polsce dużą tradycję. Zdołano zebrać przeszło 100 tysięcy opisów różnych gier i zabaw!!! Te gry i zabawy, niejednokrotnie bardzo piękne i cenne z punktu wychowania fizycznego należałoby wskrzesić i na nich w dużej mierze oprzeć wychowanie fizyczne na wsi”²⁹. Eugeniusz Piasecki widział w grach i zabawach ruchowych element aktywności fizycznej, który byłby dobrym środkiem w popularyzowaniu i podniesieniu poziomu aktywności fizycznej wśród dzieci i młodzieży zamieszkującej wieś.

Podobne stanowisko zajął ówczesny wiceprzewodniczący RNWF gen. S. Roupert. Uznał, że tradycyjne gry i zabawy ruchowe, uprawiane przez młodzież wiejską w „dawnych latach”, odpowiadają jej potrzebom fizjologicznym i psychologicznym³⁰. Wydanie I tomu monografii poświęconej tradycji gier i zabaw ruchowych stanowić miało „wstęp do dalszych studiów nad kwestią sportu wiejskiego. (...) Sprawa usportowienia wsi jest dziś zagadnieniem ogromnie aktualnym. Jestem rad, że zagadnieniu temu Rada

²⁶ Materiał z piątego posiedzenia RNWF ukazał się w 1937 r. Jeżeli więc mamy stwierdzenie, iż książka powinna „w pierwszych miesiącach przyszłego roku kalendarzowego znaleźć się na półkach księgarskich”, zapewne chodzi o pierwsze miesiące 1938 r.

²⁷ *Piąte plenarne posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego*, op. cit., s. 48. Problem kultury fizycznej na wsi w licznych publikacjach poruszył E. Małolepszy (2004), m. in. w pracy *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa.

²⁸ *Strzelec* (1938), nr 11, s. 12; nr 12, s. 24.

²⁹ *Strzelec* (1938), nr 11, s. 12.

³⁰ *Sport Polski* (1939), nr 1, s. 3. Przemówienie noworoczne wiceprzewodniczącego RNWF gen. Stanisława Ropperta za 1938 r.

Naukowa da podstawę realną w postaci Monografii Tradycyjnych Zabaw i Gier Ludowych (...)” – konkludował S. Rouppert³¹.

Głos w tej sprawie zabrał również marszałek E. Rydz-Śmigły, oświadczając na posiedzeniu plenarnym RNWF w 1938 r., że „zajmie się propagowaniem w wojsku gier, które należą na wsi do tradycyjnych”³².

Praca została zakończona i złożona do druku w 1939 r. Jednak monografia nie udało się wydać przed wybuchem II wojny światowej. Tekst oraz rękopis uległ zniszczeniu po wejściu do Warszawy wojsk niemieckich we wrześniu 1939 r.³³. Pozostały jedynie zeszyty, które pozwoliły E. Piaseckiemu na rekonstrukcję publikacji. Praca została opublikowana po śmierci autora³⁴.

Istotnym i ważnym dla rozwoju aktywności fizycznej w środowisku wiejskim była realizacja problemu badawczego polskich tradycji sportowych, polskich dawnych gier i zabaw ruchowych. Rozpoczęte pod kierunkiem E. Piaseckiego, przy wydatnej aprobacie RNWF, badania naukowe doprowadziły do przygotowania i oddania do druku w 1939 r. pierwszej części monografii. Służyć ona miała głównie do celów popularyzacji i upowszechnienia usportowienia wsi. Warto również przytoczyć słowa E. Piaseckiego, który w publikacji (powojennej) poświęconej tradycyjnym grom i zabawom ruchowym oraz ich genezie pisze: „Zasługi około dokonania tego dzieła rozkładają się (...) na długi szereg osób. Autor spełnia niniejszy miły obowiązek, wyrażając im wszystkim serdeczne dzięki. Szczególnie wszakże musi podnieść zasługę Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, gdyż jej to poparciomoralnemu i materialnemu zawdzięczamy nie tylko powstanie tej pracy, lecz – co ważniejsze – powstanie w Polsce ośrodków badań”³⁵.

³¹ Tamże, s. 4.

³² Tamże.

³³ E. Piasecki (1959), op. cit., s. 96.

³⁴ Tamże, ss. 89–297.

³⁵ Tamże, s. 100.